

Z Kroniki naukowej

POCZĄTKI MIAST ZACHODNIEJ POLSKI TEMATEM SESJI NAUKOWEJ W ZIELONEJ GÓRZE

W ramach obchodów mileniowych zorganizowała Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego pod kierunkiem prof. dra Jana Wąsickiego oraz Lubuskie Towarzystwo Kultury w Zielonej Górze w dniach 12 i 13 XI 1960 r. sesję naukową poświęconą problematyce początków miast zachodniej Polski. Sesja zebrała przedstawicieli Polskiego Towarzystwa Historycznego, Towarzystwa Rozwoju Ziemi Zachodnich, członków Lubuskiego Towarzystwa Kultury i licznych przedstawicieli miejscowego społeczeństwa. W obradach wzięli udział prezes PTH, prof. dr Stanisław Herbst oraz znany badacz zagadnienia początków miast w Polsce, doc. dr Henryk Münch z Krakowa. Referaty wygłosili pracownicy naukowcy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz członkowie seminarium doktorskiego prowadzonego przez prof. dra Zdzisława Kaczmarczyka z Wydziału Prawa tegoż Uniwersytetu.

Warunki naturalne, w jakich rozwijało się osadnictwo na terenie dzisiejszego woj. zielonogórskiego, przedstawiła w wyczerpującym referacie doc. dr Stanisława Zajchowska. Z wywodów prelegentki wynika, że największe zagęszczenie osadnictwa już w średniowieczu istniało na żyznych, południowych terenach województwa a także na północy województwa — wokół Gorzcwa i wzdłuż Warty. Natomiast środkowa część województwa, gdzie warunki naturalne są znacznie gorsze, stanowiła w przeszłości teren rzadko zaludniony, a i dziś jeszcze zaludnienie jej jest najsłabsze, a zalesienie największe. Pomimo tego osadnictwo rozwinęło się na terenie województwa dość wcześnie, tak że do połowy XV w. znajdujemy tu już 63% dzisiejszych osad wiejskich i 80% miast.

Prof. dr Michał Szczaniecki przedstawił w bardzo interesującym referacie dzieje przynależności politycznej i podziałów terytorialnych woj. zielonogórskiego. W odniesieniu do dawnych podziałów terytorialnych stwierdził prelegent brak jednolitego systemu. Cechą charakterystyczną ich była różnorodność (wielotorowość) — odrębne podziały dla różnych gałęzi administracji i sądownictwa, dalej brak kompleksowości grup administracyjnych spowodowany istnieniem różnego rodzaju enklaw i eksklaw. Miasta tworzyły samodzielne okręgi administracyjne wyłączone z administracji terytorialnej. Było tak aż do XVIII w., a stan ten zakończyło dopiero wprowadzenie ujednocniającej reformy Steina i Hardenberga. Dzieje przynależności politycznej ziem wchodzących w skład dzisiejszego woj. zielonogórskiego rozpatrzył prelegent oddzielnie dla terenów określonych umownie jako: wielkopolski, śląski, brandenburski, łuzycycki, w zależności od tego, w skład których organizmów politycznych ziemie te przez dłuższe okresy czasu wchodziły.

Teren dzisiejszego woj. zielonogórskiego to nie tylko teren zmagania polsko-niemieckich, lecz teren zmagania międzynarodowych, w których oprócz Polski i Rzeszy udział brały Czechy, Brandenburgia i Saksonia. Proces powstawania miast na tym terenie, proces „komunalny” odbywał się głównie w w. XIII, a więc w czasie, kiedy ziemie te prawie w całości były ziemiami polskimi.

Z powodu niedostatku źródeł dotyczących początków miast woj. zielonogórskiego badania nad tym problemem nie zostały jeszcze doprowadzone tak daleko, by mogły zostać zreferowane na sesji. Tym większe znaczenie miał dla społeczeństwa miejscowego referat dr Zofii Topolskiej omawiający nowe lokacje miejskie

na terenie tego województwa, które nastąpiły w okresie od XVI do końca XVIII w. Referat ten przyniósł ogromne bogactwo materiału faktograficznego w odniesieniu do wielkiej ilości miast województwa.

Dr Edwin Rozenkranc przedstawił zebranych wyniki swoich badań nad początkami miast Pomorza Gdańskiego. Rozróżnia on trzy etapy rozwoju tych miast. W pierwszym etapie tworzą się osiedla miejskie na podgrodziach i przy targach, rządzące się prawem polskim. Drugi etap stanowi okres przemian w organizacji i rozwoju tych miast. W źródłach stwierdza się fakt posługiwania się terminami: *civitates* i *fora*, *cives* i *forenses* bez rozróżnienia merytorycznego pomiędzy poszczególnymi rodzajami osiedli typu miejskiego. W trzecim okresie wprowadzone zostaje do miast pomorskich, na podstawie postanowień przywilejów lokacyjnych, prawo obce — niemieckie, niosące z sobą powstanie instytucji samorządowych. Etap ten podzielić trzeba na dwa okresy. W pierwszym doszło do lokacji na prawie niemieckim (lubeckim i magdeburskim) tylko sześciu miast. Moment przełomowy stanowią lata 1308/9, kiedy to Pomorze Gdańskie zdobyte zostało przez Krzyżaków. Miasta, broniące się zaciekle przed najeźdźcą, uległy całkowitemu zniszczeniu, a dotychczasowe przywileje miejskie zostały anulowane. Nastąpiła trzydziści lat trwająca przerwa w rozwoju polskich miast Pomorza Gdańskiego. Odbudowane miasta otrzymują masowo prawo niemieckie (głównie chełmińskie, na 21 miast tylko dwa otrzymały prawo lubeckie), a ludność polska poddana zostaje daleko idącej dyskryminacji, o czym świadczy m. in. zakaz przyjmowania Polaków do prawa miejskiego. Pomimo tego miasta pomorskie były współorganizatorami polskiego Związku Miast Pruskich, który po przyciągnięciu do swej ideologii szlachty, doprowadził do utworzenia ogólnego Związku Pruskiego.

Mgr Wiesław Posadzy przedstawił proces kształtowania się miast na prawie polskim i lokowania miast na prawie niemieckim na terenie Kujaw i ziemi dobrzyńskiej do połowy XV w. Stwierdził on, że wszystkie miasta kujawskie z XIII wieku powstały jako miasta na prawie polskim. Rozwój ich nie został przerwany gwałtownie, jak to było na Pomorzu Gdańskim, lecz odbywał się w sposób naturalny. Zakończony został nadaniem im prawa niemieckiego. Pierwsze lokacje (Inowrocław, Brześć) dotyczyły miast nie związanych z ośrodkami administracji państwowej i połączone były z translokacją miasta na odpowiedniejsze terenowo miejsce. W ciągu XIII w. tylko niewielkiej ilości miast kujawskich nadano prawo niemieckie. Proces ten uległ znacznemu nasileniu dopiero za panowania Kazimierza Wielkiego. Wypadki późnego nadania prawa niemieckiego są dowodem słabego rozwoju lub upadku danego miasta. Interesujący jest fakt, że względy strategiczne oraz komunikacyjno-handlowe spowodowały zwiększenie się znaczenia grodów położonych nad Wisłą (Włocławek, Dobrzyń, Wyszogród), kosztem starych grodów odsuniętych od tej arterii wodnej (Kruszwica, Steklin, Osielesk).

Syntetyczny charakter miał referat prof. dra Zdzisława Kaczmarczyka o początkach miast w Polsce. Autor nie ograniczył się do rozpatrywania genezy miast dzisiejszego woj. zielonogórskiego lub Polski zachodniej ze względu na to, że taki problem w nauce nie istnieje. W nauce bowiem istnieje tylko problem powstawania miast w całej Polsce, a na tym tle występuje też zagadnienie początków miast Polski zachodniej, przy czym zagadnienie to należy rozpatrywać na tle sytuacji istniejącej na terenach sąsiadujących krajów. Prelegent podkreślił, że rozwój miast w Niemczech wschodnich przedstawiał się inaczej niż w Polsce i inaczej niż w Niemczech zachodnich, gdyż w Niemczech wschodnich wystąpiły cechy kolonializmu. Miasta na Rusi i w Dalmacji rozwijały się samodzielnie, bez wpływów Europy zachodniej.

Następna część referatu poświęcona została przeglądowi ewolucji poglądów na genezę miast polskich uczonych, których badania były szczególnie doniosłe. Najstarszą była niemiecka teoria kolonialna, łącząca początki miast polskich z kolo-

nizacją niemiecką. Kazimierz Tymieniecki pierwszy postawił hipotezę o ewolucyjnym charakterze genezy miast polskich, podobnie jako to było na Pomorzu Zachodnim. Karol Maleczyński podniósł znaczenie targów dla rozwoju miast polskich. Henryk Münch zajął się badaniem rozplanowania miast polskich. Problematykę kulturalną i etniczną tych miast badał Marian Friedberg. Bardzo wielkie znaczenie dla poznania sprawy genezy naszych miast miały badania archeologiczne rozpoczęte przed wojną przez Józefa Kostrzewskiego, a kontynuowane po wojnie przez Witolda Hensla, Aleksandra Gieysztorę, Bogdanę Kostrzewską i inn. Badania te (objęły m. in. Międzyrzecz i Santok) wykazały istnienie osiedli typu miejskiego już od końca IX w.

Nowe spojrzenie na całą sprawę przyniosła teoria marksizmu i leninizmu, postulując rozpatrywanie miasta na tle jego zaplecza — w dialektycznym związku z całokształtem życia regionu. Opierając się na badaniach własnych i na wynikach badań innych uczonych, prelegent wyróżnił cztery okresy w procesie powstawania miast polskich:

- Okres I, trwający od połowy X wieku do końca XI wieku, kiedy powstają miasta-podgrodzia.
- Okres II, od początku XII wieku do połowy XIII wieku — rozwój miast-targów.
- Okres III, od początku do połowy XIII wieku — okres szukania nowych form ustrojowych.
- Okres IV, od połowy XIII w. do XV wieku — okres zwycięstwa prawa niemieckiego.

Jako postulaty badawcze na przyszłość wysunął prelegent konieczność monograficznego zbadania miast najstarszych, zbadania procesu powstawania miast w poszczególnych dzielnicach, zbadania problematyki ogólnopolskiej w ujęciu rzeczowym, zbadania momentu przechodzenia miast z prawa polskiego na prawo niemieckie, rolę tego prawa, przy czym konieczne jest ponowne zbadanie przywilejów lokacyjnych, ortyli i pouczeń prawnych.

W ożywionej dyskusji zabierał dwukrotnie głos doc. dr H. Münch, podnosząc z uznaniem walory zbiorczego referatu prof. Z. Kaczmarczyka oraz rewelacyjne wyniki badań dra E. Rozenkranca i mgra W. Posadzego. W sporze jaki toczy się między nauką polską i niemiecką, ogromne znaczenie posiadają badania archeologiczne oraz historyczno-prawne prof. Kaczmarczyka i jego uczniów, a także badania gospodarcze. W nadawaniu miastom prawa niemieckiego (na Pomorzu Gdańskim — chełmińskiego) dyskutant dostrzega także chęć doprowadzenia do ujednoczenia stosunków handlowych.

Prof. Z. Kaczmarczyk stwierdził konieczność rozszerzenia badań na miasta małopolskie i śląskie. W dziedzinie terminologicznej konieczne jest ściśle rozgraniczenie takich pojęć, jak „nadanie prawa niemieckiego” i „lokacji na prawie niemieckim”, gdyż zawierają one treść różną.

Dr Witold Maisel podkreślił przede wszystkim takie osiągnięcia prof. dra Z. Kaczmarczyka, jak przeprowadzenie systematyzacji i periodyzacji procesu powstawania miast polskich, stwierdzenie istnienia wielozłonowości terytorialnej miast polskich i idącej za tym różnorodności prawno-ustrojowej, istniejącej w poszczególnych partiach miasta, przyjęcie, że nadawanie miastom samorządu nastąpiło dopiero od czasu wykupienia przez nie wójtostw dziedzicznych, a więc odmiennie od dotychczasowych na te sprawy poglądów, dopiero w w. XIV i XV. Rzeczą konieczną wydaje się ustalenie zakresu pojęcia „miasto” dla czasów, będących przedmiotem badania, by uniknąć anachronizmów terminologicznych.

Mgr Królak ocenił wyniki Sesji z punktu widzenia badaczy-regionalistów. Dała im ona, jak powiedział, wytyczne na przyszłość, a zarazem wskazała na konieczność zaznajomienia się z nowymi metodami badań. Dała im też informacje

o tym, że nauka polska wyświetliła już szereg spraw przemilczanych lub nie dotkniętych przez naukę niemiecką. Postulował poinformowanie regionalistów o znaczeniu nazw poszczególnych miast.

Prof. dr St. Herbst podsumowując cwałdniowe obrady Sesji podkreślił fakt, że wyniki badań prof. Z. Kaczmarczyka i jego szkoły mają znaczenie nie tylko w skali województwa zielonogórskiego i całej Polski, ale nawet w skali europejskiej. Podkreślił odkrywcze walory referatów prof. dra M. Szczanieckiego i doc. dr S. Zajchowskiej. Cała sesja stanowi godny naśladowania przykład współpracy najsilniejszego dziś chyba ośrodka badań historycznych w Polsce z poczynaniami czynników terenowych. Przedstawione na sesji wyniki badań stanowiąc będą wielką pomoc dla regionalisty. W tym celu, jak i ze względu na ich walor dla nauki w ogóle, winny zostać jak najprędzej opublikowane.

W kuluarach wielkiej sali konferencyjnej gmachu KW PZPR, w której odbywały się obrady sesji, znalazła pomieszczenie zorganizowana przez kierownika Muzeów w Ncwej Scli, Aleksandra Fudaleja, wystawa pt. „Śląsk w ciągu 1000-letcia”. Na podkreślenie zasługuje zarówno dobór materiału ilustracyjnego i tekstowego na wystawie, jak i jej duże walory plastyczne. W tym samym czasie wystawę okolicznościową, związaną tematycznie z sesją, przygotowało w swoim gmachu Muzeum Zielonogórskie.

Witold Maisel

KONFERENCJA POŚWIĘCONA DZIEJOM EMIGRACJI POLSKIEJ W NIEMCZECH

Komisja Polonii Zagranicznej przy Komitecie Kultury Współczesnej PAN oraz sekcja dziejów Polonii Niemieckiej Instytutu Zachodniego zorganizowały w Poznaniu w dniach 15—16 listopada 1960 r. konferencję roboczą poświęconą problematyce Polonii niemieckiej.

W konferencji wzięli udział pracownicy naukowci, działacze społeczni i publicyści z poszczególnych środowisk polskich zajmujący się tą problematyką. Obecnych było ponad 30 osób. Program konferencji obejmował referaty naukowe, komunikaty z bieżących badań nad zagadnieniem Polonii, dyskusje oraz wnioski z narady, które sformułowała komisja specjalnie powołana w tym celu.

Obrady odbywały się w pałacu Działyńskich. Zebranych powitał dyrektor Instytutu Zachodniego prof. dr Gerard Labuda, który nakreślił cele i zadania konferencji. Szczegółowiej na ten temat mówił prof. dr Tadeusz Cieślak, przewodniczący Komisji Polonii Zagranicznej PAN. Podkreślił on znaczenie badań nad dziejami Polonii niemieckiej, do których prowadzenia środowisko naukowe poznańskie jest szczególnie predestynowane. Postulował, aby wszystkich prac badawczych nad emigracją nie skupiać w Warszawie.

Następnie H. Hanke, prezes Tow. Łączności z Polonią Zagraniczną, który przewodniczył obradom, podziękował organizatorom konferencji za wysiłek włożony w jej zorganizowanie oraz zebranym za liczne przybycie świadczące o potrzebie tego rodzaju spotkań naukowych.

Pierwszy referat na konferencji wygłosił dr Władysław Chojnacki na temat: „Stan źródeł do dziejów emigracji polskiej”. Referent wykazał, że źródła do omawianych na konferencji zagadnień są liczne, aczkolwiek rozproszone po różnych ośrodkach naukowych w Polsce i za granicą. Referent postulował rejestrację wszystkich zespołów materiałowych, przygotowanie mikrofilmów, fotokopii itp., co zyskało ogólną aprobatę.

Komunikat doc. Franciszka Ryszki z Wrocławia pt. „Źródła do badań dziejów Polonii w Niemczech w okresie 20-letcia międzywojennego” wygłosił prof.